

בין יהל"ל לסופרי אמריקה

מאת

יעקב קבוקב

וייט פליינס, נ. י.

בספרו האבטוביוגרפאי "זכרון בספר" ¹ מתאר יהודה ליב לוויץ (יהל"ל) את התפתחות דרכו הרעיונית המעניינת כסופר. כידוע, הרבה תמורות עברו עליו, על יהל"ל. הוא פתח במלחמת ההשכלה, עבר להפצת הרעיון הקוסמופוליטי והסוציאליסטי וסיים בתעמולה למען חובת-ציון ². לאחר שנתפכח בסוף שנות ה-70 מן החלום הסוציאליסטי, תר אחרי פתרון לאומי ראדיקאלי לשאלה היהודית. הפוגרומים ברוסיה, בתחילת שנות ה-80, חיזקו בלבו את ההכרה כי אין מוצא ליהודי רוסיה אלא בהגירה. בשל פקפקיו לגבי אפשרות הישוב בא"י היה יהל"ל בין אלה שצידדו תחילה בהגירה לאמריקה ³. רק באביב תרמ"ב חלה תמורה בדעותיו והתחיל להטיף בהתלהבות לא"י.

יהל"ל ניסח את דעותיו על הצורך בהגירה לאמריקה ובריכוז טריטוריאלי בארץ זו במכתבו לדוד גורדון, עורך "המגיד" (גל' 39, מיום י"ג תשרי, תרמ"ב). הוא עמד במכתבו על יתרונות אמריקה למטרה זו. בספרו האבטוביוגרפאי הנזכר מספר יהל"ל על אותה תקופה בחייו כדברים האלה: "ולבי נתפש אז בהרעיון היפה אשר גאולת ישראל תבוא אם יתכנסו ששים אלף יהודים במקום אחד באמעריקא, אשר אז ע"פ החוק יוכלו ליסד להם שטאאט מיוחד והיה ליהודים שלטון מיוחד מיוחד בדעת ובהשכלה" (שם, עמ' 36). ההצעה להקים "שטאאט" או מדינה יהודית באמריקה היתה רווחת אז בחוגים שונים. השמיעוה גם משה שרנצל, בחוברתו הגרמנית "פתרון שאלת היהודים" (לבוב, 1881), וש. פ. רבינוביץ, שפירסם מאמר ברוח זו ב"הצפירה" (גל' 31 משנת 1881). יש להניח שדעתו החיובית של יהל"ל בדבר האפשרויות להתיישבות באמריקה קיבלה חיזוק גם מיעקב צבי סובל, שהיגר לארץ החדשה בשנת תרל"ו ⁴. סובל, שזכה להיות

1. זייטמיר, תר"ע. לאחרונה נדפס מחדש בספר, "זכרונות והגיגות" מאת יהל"ל, בעריכת יהודה סלוצקי, ספרית, "דורות", מוסד ביאליק, ירושלים, תשכ"ח.
2. על השתלשלות דעותיו של יהל"ל ראה מבואו של שלמה ברימן ל"מבחר כתבים" של יהל"ל, ירושלים, תשי"ז.
3. הרבה מסופרי הדור נטלו חלק בוויכוח בין "תומכי פאלעסטינא" ובין "תומכי אמעריקא". בין אלה שהביעו את דעתם לטובת אמריקה היו יל"ג, ש. דובנוב, וש.פ. רבינוביץ. על פרשת "ארץ-ישראל או אמריקה" עיין יוסף קלוזנר, "היסטוריה של הספרות העברית החדשה", כרך ו', מהדורה שנייה, תשי"ח, עמ' 133-134; ישראל קלויזנר, "בהתעורר עם", ירושלים, תשכ"ב, עמ' 104-118, 135-155; ש. ברימן, "המיפנה במחשבה הציבורית היהודית בראשית שנות השמונים", בקובץ "שיבת ציון" ב-ג, ירושלים, תשי"א-תשי"ב, עמ' 83-227.
4. על י.צ. סובל עיין המונוגרפיה בספרי, "חלוצי הספרות העברית באמריקה", תל-אביב, תשכ"ו, עמ' 25-57.

המשורר העברי-האידי הראשון באמריקה, בזכות קובץ שיריו „שיר זהב לישראל הזקן“ (ניו-יורק, 1877), הטיף להגירה לאמריקה. ב„השחר“ שנה ט', חוב' י"א (אב, תרל"ט), פירסם מאמר בשם „בשורה טובה“, שבו הציע שהיהודים הסובלים בארצות שונות יתיישבו באמריקה ויאחזו בעבודת-האדמה.

סובל, שהיה בעל עמדה מכובדת בין משכילי רוסיה, הוצע בשנת עזבו את רוסיה על-ידי יהל"ל כמשתתף בעתון הסוציאליסטי העברי שאהרן ליברמאן התכונן להוציא. במכתבו לליברמאן מיום 19 בפברואר, 1876, הילל יהל"ל את סובל על כשרונותיו כסופר ועל ישרו. באוסף דרויאנוב שבארכיון הציוני המרכזי נשתמר מכתב רב-ענין מאת סובל ליהל"ל, המעורר אותו בענין ההגירה לאמריקה. במכתב, שנשלח בשנת תרל"ו⁵, פתח סובל בביקורת קשה על יהודי גרמניה, לרבות אלה שהשתקעו באמריקה. לאחר תיאור לבטיו ואשרו בארץ-החופש, פנה ליהל"ל בדברים נמרצים אלה בשבח ההגירה לאמריקה:

„עתה יקירי, אשא קולי באזניך ובאזני כל אהוב מבני עמי הישרים. אחי! אם יקרה נפשכם בעיניכם ואם האמת והישר תאהבו או או, כל איש אשר בידו אלף ר"כ⁶ ימהר לבוא לאמעריקע ואיזה ירחים ישכור איזה בני אכרים ללמד ידם לעבודת אדמה ואחרי כן יקנו למו פה אחוזת אדמה ויעבדה באמונה ויהיו מאושרים עד עולם ככל האכרים בפה (שרובם עשירים גם כן). ואם אין ידם משגת לזאת אעפ"כ ישקדו לכל עת מצוא לבוא לאמעריקע וישכחו רישם, אבל בתנאי מפורש שלא יפנו אל היהודים. יהיה הבא יהודי נאמן כחפצו איש איש ע"פ דעתו. אבל בחברת אלה היהודים אשר דברתי לא יבואו ומדי עת הלא יהיו אלה העברים החדשים לעדה גדולה מאושרה ומבורכה. שמעוני ואשריכם!

„המכתב הזה והעצה המאושרה הזאת נדבתי לך ולכל אלה היקרים אשר הטו חסדם לבתי היקרה לי. ומי יתן וישמעו וימלאו עצתי, כי מלב טהור מוצאה.“

בסיום מכתבו מבקש סובל מיהל"ל שיודיע לו משלום בתו, שנשארה ברוסיה. כנראה, שסובל פנה עוד קודם לכן ליהל"ל, כי יעזור לבתו לעבור מקיוב לפטרבורג. על כך שיהל"ל נענה לבקשתו ותמך בנערה הצעירה יש לראות ממכתבו מיום 4 באוגוסט, 1876, לאפרים דיינארד, שנשתמר באוסף דיינארד שבספריית בית-המדרש לרבנים באמריקה. יהל"ל, שעמד בקשרי-ידידות עם דיינארד, הזכיר לו, שעוד בהיותו בקיוב היפנה את תשומת-לבו לבתו של סובל והעמידו על הצורך לתמוך בה בהגיעה לפטרבורג. הוא הוסיף שידידי סובל קיבצו סכום כסף כדי לאפשר לנערה לנסוע לפטרבורג, וכעת הוא דואג לשלומה ומבקש מדינארד לעמוד לימינה.

באוסף דיינארד הנ"ל נשתמרו בסך-הכל 4 איגרות מיהל"ל לדינארד. למכתבו האחרון, מיום 15 באוקטובר, 1878, נודעת חשיבות מיוחדת, כי הוא כולל אבטוביוגראפיה שהמציא יהל"ל לדינארד לבקשתו⁷. דיינארד התכונן להוציא לכסיקון בשם „תולדות חכמי ישראל

5. המכתב לא נשתמר בשלמותו וחסרים בו ההתחלה והתאריך. אולם מתוכנו ברור שנכתב לאחר בואו של סובל לאמריקה בשנת תרל"ו.
6. רובל כסף.
7. אבטוביוגרפיה זו היא הרביעית מעטו של יהל"ל. שלוש האבטוביוגרפיות האחרות הן: „זכרונות ורעיונות“, ב, ספר היובל לסוקולוב, תרס"ד; „זכרון בספר“, זיטומיר, תרע"ע; „אבטוביוגרפיה“ ב, גנויים" א', בעריכת ג. קרסל, תל-אביב, תשכ"א (נדפסה מחדש מתוך הירחון „הלאום“, ניו-יורק, שנה ב', חוב' ב', ינואר 1903).

וסופריו ברוסיא עם תמונות" ופנה ליהל"ל בענין זה. באבטוביוגראפיה ששלח יהל"ל לדיינארד תיאר את קורות חייו עד שנת 1873, שבה קיבל משרת גזבר בעסקיו של הגביר אלעזר ברודסקי, בקיוב.

בסיום האבטוביוגראפיה ניסה יהל"ל לציין כמה קווים עיקריים בדרך חייו. כיוון שדבריו לא הופיעו בצורה זו בנוסחאות האחרות של תולדותיו הכתובות בעצם ידו נביאם בזה. יהל"ל כותב:

„הענינים הבולטים בימי חיי הם:

1. כתיבת השירים בימי חסידותי המופלגת. שריפתם וחזרת כתיבתם.
2. בקשת ודרישת האמת הן בחסידות והן בחפשית מבלי האמין לאוטאריטאטים.
3. אמץ הרוח אשר לו הייתי נרדף אך מעט כי אז הייתי מתפרץ והייתי יוצא לגדולות. אך תמיד בכו עלי הרכו את לבי בדמעות, ותמיד נקרע לבי מחמלה ורחמים עד כי לא יכלתי להרוג נפשות ממש לברוח אל אחד מבתי הספר, ובכל זאת עמדתי כעמוד חזק מבלי שוב מדרכי.
4. היציאה לחפשי בסבת התלמוד עצמו.

„יתר הדברים והקורות, החליפות והתמורות ברוח ובמעשה יבואו בספרי אשר

אכתבהו אם אחיה.”

יהל"ל טיפח קשרים עם כמה מסופרי אמריקה ואף תרם לעתונות העברית בארץ זו. זאב שור, עורכם של „הפסגה” ו„התחיה”, פנה אליו לפי הצעת יצחק יעקב וייסברג מקיוב והזמינו להשתתף במאמריו⁸. שור רצה לשתף את טובי סופרי אירופה בעתונות, ונוסף ליהל"ל שלחו את דבריהם מ.י. ברדיצ'בסקי, יוסף קלוזנר, א.ל. לווינסקי וראובן בריינין. שירו של יהל"ל, „דומיה נפשי”, נדפס ב„הפסגה” שנה ו', גל' 36, מיום כ"ג בתמוז, תרנ"ט. את שירו זה הזכיר המשורר בפרקי זכרונותיו „זכרון בספר”, וציין ש„מפני חופשיותו לא יכול להתקבל במכתבי-העתים בארצנו ונדפס במכתב-עת, הפסגה”, שיצא באמריקה בשנת תרנ"ט (1899)⁹. ב„התחיה” (שנה א', גל' 23-24, כ"ב-כ"ט באדר ב', תר"ס) פירסם יהל"ל מאמר בשם „להשיב את הגזילה”, שבו הודיע שהוא הוא שכתב את המאמר „התגלות הינוקא בטאלין”, ב„השחר” שנה ו', חוב' א', ולא משה אהרן שאצקעס. ביקורת מלאת שבה על הפואימה של יהל"ל „דניאל בגב-האריות” (תרנ"ט) נתפרסמה על-ידי שור ב„התחיה”, שנה א', גל' 28, מיום ה' באיר, תר"ס.

גם בעתון עברי אמריקאי אחר „הלאום”, שיצא בעריכת משה גולדמאן, השתתף יהל"ל. אבטוביוגראפיה מפרי עטו הופיעה בשנה ב', חוב' ב' (ינואר, 1903), של עתון זה, תחת הכותרת „תולדות החכם הנודע המשורר הנפלא הר"ר יהודא ליב לעווין המכונה יהל"ל (כתובה בעצם ידו)”. שום הערת מערכת לא ניתנה בשולי רשימה זו, ולא ידוע אם הוזמנה באופן על-ידי העורך.

בראשית שנות ה-90 התרכזה באמריקה קבוצת סופרים שהיגרה מרוסיה ושקיוותה לבצר לה מעמד בארץ החדשה. רובם ככולם המשיכו לעדור בכרם הספרות העברית

8. ארבעה מכתבים מאת שור ליהל"ל פרסמתי בספרי „חלוצי הספרות העברית באמריקה”, כנ"ל, עמ' 208-210. על שור ראה את המונוגרפיה שם, עמ' 133-177.

9. ראה יהל"ל, „זכרונות והגיונות”, בעריכת יהודה סלוצקי, כנ"ל, עמ' 40. השיר „דומיה נפשי” נכלל ב„כתבים נבחרים” של יהל"ל, כרך א', שירים, הוצאת „תושיה”, ורשה, תרע"א, עמ' 170-173.

באמריקה על אף המציאות העויינת. למרות היותם נתונים במאבק בלתי-פוסק לפת לחם, נתנו מחילם לספרות ולעתונות העברית י.ל. זוסניץ, א.ב. דובזוויץ, א.ח. רוזנברג, משה הכהן רייכרסון, וכיוצאים בהם מבין המשכילים והחוקרים, וג. רוזנצווייג, נ.ה. אימבר, מ.מ. דוליזקי ויצחק רבינוביץ מבין אנשי-השירה. סופרים אלה לא הסתגלו לסביבה החדשה, והיו קשורים בכל נימי נפשם למרכז היהודי באירופה, שנעקרו ממנו נגד רצונם. מטעם זה התמידו בקשריהם עם סופרי אירופה וביקשו להתחקות על הנעשה ב"בית".

מפאת מעמדו החשוב של יהל"ל בספרות העברית של ימיו באו כמה מסופרי אמריקה בכתובים עמו. בארכיון הציוני המרכזי נשתמר אוסף מעניין של מכתבי המשורר יצחק רבינוביץ אליו¹⁰. מכתבים אלה שופכים אור על מצבו של רבינוביץ בעיר-מגוריו וייל-קומיר, על המניעים שהביאוהו להגר לארצות-הברית ועל אוירת החולין שמצא בארץ החדשה. רבינוביץ התחיל בחליפת-מכתבים עם יהל"ל עוד בקיץ תרנ"א, לאחר צאת קובץ שיריו "זמרות ישראל" (וילנה תרנ"א). הוא ביקש מיהל"ל שיחווה את דעתו ב"המליץ" על ספרו זה. במכתבו תינה רבינוביץ את מר גורלו ומסר על תכניתו להוציא קובץ שני של שיריו בשם "נגינות בת יהודה"¹¹. בידעו את קשריו של יהל"ל לאלעזר שולמאן, חתנו של הגביר ישראל ברודסקי בקיוב, הפציר רבינוביץ ביהל"ל שישיפע על שולמאן להשיג לו משרה בעסקיו של הגביר. כן ביקש שיפרסם ב"המליץ" קול-קורא אל הקוראים לעזור בהוצאת ספרו החדש. ואמנם יהל"ל נעתר לו ופירסם מאמר על שירי רבינוביץ בעתון זה.

בפעם הראשונה נגע רבינוביץ במחשבתו לצאת לאמריקה במכתבו מיום י"ד בשבט תרנ"ב. הוא כתב מתוך צער שאם לא ימצא לו מקור מחיה בקרוב יעבור לאמריקה, שם מתגורר בנו הצעיר מזה 5 שנים. על החלטתו לצאת לאמריקה חוזר רבינוביץ במכתבו ליהל"ל מיום ט' בכסלו תרנ"ג. כשלושה שבועות לאחר מכן כתב ליהל"ל שאכן היה מוכן לצאת אך באה השמועה שאמריקה "סגרה דלתיה בעד אחינו היהודים האמללים נודדי רוסיה על משך שנה אחת". בינתיים הזמינו אחיו לקניגסברג, כדי לקבל עליו את משרת עורך "המגיד" מידי אלמנת דוד גורדון. רבינוביץ נסע לשם מלא היסוסים, ומצא שההצעה לחדש את "המגיד" אינה בתיבצוע. לאחר שנתבדתה גם תקווה זו, יצא לאמריקה עם משפחתו והגיע לניו-יורק בסוף אדר תרנ"ג.

מתקופת אמריקה שלו נשתמרו 3 מכתבים ליהל"ל. בחול-המועד פסח תרנ"ג, 3 שבועות לאחר הגיעו לארץ החדשה, שלח את מכתבו הראשון ובו הביע רגשי חרטה על הגירתו. במכתבו זה מסר גם פריסת-שלום מחברת הסופרים יוצאי רוסיה, שכולם מקללים את יום בואם הנה. יהל"ל ניסה, כנראה, להרגיע את רוחו ולנחמו בכך שהגיע למקום חופש בשעה שאחיו ברוסיה סובלים מהגבלות. במכתבו השני, מיום כ"ח באייר תרנ"ג, הגיב רבינוביץ על דברי יהל"ל והסביר לו מדוע עודנו שרוי ביוגן. הוא צייר תמונה חייה ממצי-הרוחות המדכא של המשכילים בימי ההגירה. בין השאר מסר פרטים על אליקום צונזר, מ.מ. דוליזקי, א.ב. דובזוויץ וי.ל. זוסניץ. בנוגע לצבי הירש (הרמאן) רוזנטהאל, שיהל"ל הכירו בקיוב, סיפר שהיה אז בשליחות במזרח הרחוק מטעם חברת מסילות-ברזל אמריקאית. על יעקב צבי סובל העיר שהוא מתגורר כעת בעיר שיקאגו.

10. על רבינוביץ עיין המונוגרפיה בספרי, "חלוצי הספרות העברית באמריקה", כנ"ל, עמ' 269-317.

11. קובץ שיריו בשם זה הופיע רק בשנת תרנ"ו, בניו-יורק.

מכתבו האחרון של רבינוביץ ליהל"ל נכתב לאחר שנה ומחצה (כ' באלול תרנ"ד). במכתב זה יכול היה רבינוביץ להודיע לידידו שכבר מצא פרנסה, אולם הביע את צערו על שמכר את עטו לכתובה בז'ארגאן: "אף על אחת אני מצטער, כי ההכרח אכף עלי את אכפו לתת להאמה הזארגאניס משפט הבכורה על הגבירה העבריה". הוא הוסיף פרטים על הגישה החמרנית ורוח הכפירה שמצא בעולם החדש ועל המצב הירוד של העתונות. רבינוביץ המשיך לפעול באמריקה עד שנת תר"ס, עת נדם קולו.

סופר אחר שעמד בקשר עם יהל"ל בשנות ה-90 היה צבי הירש רוזנטהאל, שנפרד מן המשורר בקיוב בשנת 1881 ויצא לאמריקה. באירופה נמשך אחר תנועת "עם עולם" ובהגיעו לאמריקה השתתף בתנועה להתיישבות חקלאית של היהודים. לאחר ששימש בתפקידים שונים נתמנה בשנת 1898 מנהל המחלקה הסלאווית של הספריה העירונית בניו-יורק. בסוף שנת 1900 נתמנה עם חברי המערכת של האַנציקלופדיה היהודית, כממונה על המדור ליהודי רוסיה ופולין. במשך שנים היה רחוק מעניני ספרות ותרבות עברית¹², אולם בראשית שנות ה-90 התחיל לגלות פעילות כנשיא האגודה העברית "אהלי שם" וכעורך עברי.

יחד עם א.ח. רוזנברג ניגש רוזנטהאל, בשנת תרס"א, לערוך את הירחון העברי "המודיע לחדשים". בקשר עם ההכנות להוצאה זו פנה ליהל"ל, במכתב מיום 1 בספטמבר, 1900¹³, והזמינו להשתתף בעתון. הוא מסר לו שחידש את חליפת המכתבים עם אלעזר שולמאן בקיוב, ושביקש ממנו להציע לפני יהל"ל בשמו להכין מאמרים לאַנציקלופדיה היהודית.

כעבור 3 שנים, ב-10 בנובמבר, 1903, שלח רוזנטהאל ליהל"ל מכתב-תודה על ספרו "דניאל בגב-האריות", ופנה אליו בדברי פתיחה אלה: "לידידי היקר, אוהבי מאן, אשר שיריו טובים מחרוץ ומפו, ובגב האריות לא אנס לו כל רה, מ' יהודה ליב המכונה יהל"ל". בהזדמנות זו הביע צערו על שלא קיבל כל תשובה בענין האַנציקלופדיה היהודית ו"המודיע לחדשים". הוא הבטיח למסור את ברכות יהל"ל לדוליציקי, ליובלו הכ"ה, והזמינו להשתתף בקובץ מיוחד העומד לצאת לכבוד מאורע זה¹⁴. לבטוח הזכיר שכתב את תולדות יהל"ל בשביל האַנציקלופדיה היהודית, והודיע כי כשהיו עלי-ההגהה מוכנים ישלחם למשורר לבדיקה¹⁵.

למרות שיהל"ל הכניס נימה חדשה לשירה העברית והיה, לאחר הפרעות, אחד מתומכיו הנלהבים של הרעיון הלאומי ומראשי דובריו, הפך עד מהרה לאישיות מבודדה וגלמודה. ביטוי להלך-רוחו הקודר נתן עוד בשנת תרס"ג בשירו "דור הולך ודור בא", והירבה להתלונן על כי נעזב ונשכח. לאחר המהפכה הרוסית בשנת 1917 חזר לקיוב ובילה שם את שנות חייו האחרונות. הוא ידע סבל ועוני, ובין השאר קיבל תמיכה מ"קרן ישראל מין" באמריקה.

-
12. במאמרו "פרחי שושנים", שפירסם בירחון "גר המערבי", שנה שניה, חוב' ב', 1897, סיפר על הגלגולים שעברו עליו ועל החלטתו לשוב לאהבתו הראשונה, ללשון העברית.
13. מכתבו זה של רוזנטהאל וכן המכתב שמדובר עליו להלן נשתמרו באוסף דרויאנוב שבארכיון הציוני המרכזי.
14. המאסף, "ילקוט מערבי" לכבוד דוליציקי יצא על-ידי אגודת "אהלי שם", בעריכת צ.ה. רוזנטהאל וא.מ. ראדין, בשנת תרס"ד.
15. הערך הופיע בכרך השמיני של האַנציקלופדיה, 1907, עמ' 40-41.

על פגישה חטופה עם יהל"ל בסתיו 1920 מסר הסופר והעסקן חיים גרינברג¹⁶. היה זה לאחר שגרינברג ברח ממוסקבה, זמן קצר לאחר שהבולשביקים השתלטו על קיוב. יהל"ל חי אז עזוב בשכונת עוני, בחלק התחתון של העיר, ומשום מה לא הספיק גרינברג להגיע אליו. הוא שלח לו תמיכה מטעם ה"ג'וינט", באמצעות משה קמיונסקי, שהציגו לפני יהל"ל ברחוב. גרינברג העלה זכרונות על שיחתו עם יהל"ל. גם בפגישה זו הביע יהל"ל את התמרמרותו על שנשכח והתלונן מרה על קשייו. יהל"ל נרדף אז על ידי ה"ייבסקציה" והפגישה נתקיימה בסימן של פחד וחששות.

בשנת 1925, שנת חייו האחרונה של יהל"ל, הגיע הסופר מוריס ווינצ'בסקי (בן-נץ) לקיוב וביקר את יהל"ל. ווינצ'בסקי זכר לו ליהל"ל את חסד פעולותיו בימי ההתעוררות הסוציאליסטית בספרות העברית. את רשמיו מפגישת פנים אל פנים זו, בפעם הראשונה בחייהם, מסר בשובו מרוסיה לאמריקה לסופר א.ר. מלאכי¹⁷.

בכך נסתיימה פרשת היחסים הארוכה שבין יהל"ל לאמריקה וסופריה. שנותיו האחרונות הגבירו את יסוד הטרגדיה בחייו — חיי סופר שהשפיע על דורו בשעתו, אך האריך ימים לאחר שרעיונותיו הפכו נכסי צאן ברזל של העם כולו.

16. במאמרו "יהל"ל (מאוצר הזכרונות)", "הדואר", שנה ה', גל' ז', א' בטבת, תרפ"ו, עמ' 107-109.
 17. עיין מאמרו של א.ר. מלאכי, "מוריס ווינצ'בסקי", בספרו "מסות ורשימות", ניו יורק, תרצ"ז, עמ' ק"ע.